

СТРАТЕШКА КУЛТУРА –
СТУДИЈА СЛУЧАЈА: СРБИЈА

Вељко Благојевић
Универзитет одбране у Београду,
Институт за стратегијска истраживања

Рад се бави стратешком културом Србије у историјском контексту. Овакав приступ предмету истраживања је донекле и наметнут, када се има у виду суштина стратешке културе, односно њеног снажног упоришта у националној култури, традицији и веровањима. Настојаћемо да кроз анализу стратешке културе Срба, од настанка идеје о неопходности да се снагом оружја ослободе од османске власти, преко периода стварања националне државе, жртвовања у Великом рату које су у крајњем резултирале „утапањем“ у државотворност Краљевине СХС/Југославије, схватимо историјску потку узрочно-последичних веза кључних догађаја и процеса који су утицали на њено обликовање. Период социјалистичке Југославије остварио је, можда, највећи утицај на савремену стратешку културу Срба, посебно ратни сукоби 90-тих и њихове последице, што представља основну хипотезу рада. Резултати ове анализе представљаће полазну основу за одређење основних карактеристика стратешке културе Србије, који се огледају у односу друштва према питањима попут: припреме читавог друштва за одбрану, статуса војске у друштву, војне неутралности и традиције коју баштини Војска Србије.

Кључне речи: *традиција, историјско наслеђе, стратешка култура Србије, Војска Србије, војна неутралност*

Уводна разматрања

Стратешка култура представља својеврстан израз културе друштва, посебно политичке, и битно утиче на стратешко мишљење, као и на формулацију и спровођење националних стратегија. То чини сваку државу посебном и различитом у односу на друге субјекте међународних односа. Већина дефиниција стратешке културе указује на ужи садржај појма, и углавном се своди на војну културу или културу владиних доносилаца одлука, односно релативно малобројне елите „стратешке заједнице“. Савремена схватања појма стратешка култура подразумевају много обимнији садржај, који обезбеђује свеобухватније сагледавање и представља коректнију основу за теоријска разматрања. Она се, углавном, фокусирају на владине политике о

кључним стратешким опредељењима, попут поседовања оружја за масовно уништење, и њихове корелације са базичном, општом или свеукупном културом друштва. Истовремено, они су сами део те и такве културе, јер се у њима налазе све усвојене идеје, уверења и референтна становишта.

Познати теоретичар студија стратешке културе Колин Греј дефинише овај појам као „размишљања и акције о употреби силе, која проистичу из перцепције националног историјског искуства”.¹ Српско национално искуство, према наведеној дефиницији, може се сагледати од почетка стварања модерне државности, односно од Првог српског устанка 1804. године. С тим у вези биће разматран процес стварања српске војске у конкретним међународним околностима, процес формирања њеног официјерског кадра, место војске у друштву, као и њено ангажовање, обука, наоружање и опрема.

Обликовање стратешке културе у време Првог и Другог српског устанка

Америчка и Француска револуција утицале су у многим сегментима друштвеног живота на прилике у Европи с почетка 19. века.² Прва економска револуција је, заједно са идејама просветитељства, створила основе за дубоке друштвене промене, које су имале специфичан одјек и на Балкану под влашћу Отоманске империје. Новоформирана српска буржоаска елита, „притешњена” између Беча и Истанбула, није имала лак задатак. Морали су да једновремено реализују ослободилачку и социјалну, односно буржоаску револуцију.³ Поред идеје националног ослобођења, Први српски устанак је у многим сегментима вођен револуционарним идејама Наполеона, који је исте 1804. године, поразио аустријско-руску коалицију код Аустерлица. Ова историјска коинциденција умногоме се одразила и на истоветан, негативан исход ратних напора Наполеона и првог српског војсковође Карађорђа.

Срби су и пре Првог српског устанка дизали оружане устанке против власти Османлија, али најчешће уз подршку Аустрије и Русије. Хабзбуршка монархија имала је значајан утицај на Јужне Словене и њихову борбу против власти Отоманског царства, као и угарски краљеви,⁴ који су радо насељавали Србе у граничне области опу-

¹ Colin S. Gray, „Comparative Strategic Culture, *Parameters*”, *Journal of the US Army War College*. XIV, (1984), 4, pp. 26-34.

² Детаљније видети: John Baylis and Steve Smith, *The Globalization and World Politics*, Oxford University Press, New York, 2008, pp 46-47; Чедомир Попов, Живојиновић Драгољуб и Слободан Марковић: *Два века модерне српске дипломатије*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2013.

³ Васа Чубриловић, *Одабрани историјски радови*, Народна књига, Београд, 1983, стр. 65-72 и Радослав Марковић, *Војска и наоружање Србије Кнеза Милоша*, Издавачка установа Српске академије наука, Београд, 1957, стр. 3.

⁴ Угарски краљеви су давали наследне титуле деспота српској властели, како би обезбедили оданост Срба. Тако је унуку Ђурђа Бранковића, Вуку Гргуреву, додељена та стара српска титула коју су наследили његови синови Ђорђе и Јован. Наведено према: Наташа Деретић, *Национална историја државе и права*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2008, стр. 118-119.

стошене ратним дејствима отоманске војске. Тако је створена Војна крајина, у којој су Срби имали повластице, али и обавезе да војнички бране монархије на северу. Тако је крајем 18. века, током Османлијског похода на Беч, створен Савез хришћанских сила, који су, поред Аустрије, чинили: Русија, Пољска, Млетачка Република и Папска држава. Савез је поразио Османску војску и заузео Будим, Београд и територије Хрватске и Срема. По ослобађању Београда, Срби дижу устанак и ослобађају готово читаву Србију, а 20.000 устаника помажу аустријској војсци да ослободи територију Косовског вилајета (Стара Србија), укључујући и његов административни центар Скопље. Тада Француска напада Аустрију, која своје војне ефективе повлачи на националну територију, а Срби се, под налетом Османлија, селе у Угарску под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића 1690. године.

Наставак рата Аустрије са Османлијама доноси Бечу делове Хрватске и Мађарске, али и губитак севера Србије и Београда. Срби су у том рату помагали аустријску војску и поново били принуђени да се селе северно од Саве и Дунава, заједно са племством и под вођством патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабента. Ову сеобу историја бележи као Другу сеобу Срба, чиме је њихов број у граничним областима Хабзбуршке монархије знатно увећан.⁵ Срби плаћају високу цену за погрешну стратешку процену која је резултирала подршком бечкој монархији, те су дуго после ових догађаја били изложени турском зулumu и укидању привилегија које су раније имали.

Београдски пашалук се економски много брже развијао од других територија насељених Србима под османском влашћу почетком 19. века, што је и довело до израженијих услова за почетак устанка управо на том подручју. То је превасходно требало да захвали свом географском положају, као пограничне области преко које се обављао велики део трговине са Аустријом. Истовремено, током 18. века, Београд је у два наврата био под аустријском управом, у периоду од 1717. до 1739. и од 1788. до 1791. године. Реформе које су увеле аустријске власти у Београду су такође допринеле бржем развоју занатства и трговине.

Настојања османских власти да контролишу Београдски пашалук, након преузимања Београда 1791. године, било је угрожено деловањем одметнутих јаничара. Због потребе да се они сузбију, београдски везир Хаџи Мустафа-паша био је принуђен да одобри стварање народне српске војске која је 1796. године имала 15.000 војника. И поред великих ратних напора, одметници су успели да заузму Београд и погубе Хаџи Мустафа-пашу 1801. године. Страх од ширења утицаја Русије, офанзива Наполеонових снага у Египту и појава француских трупа на обалама Јадранског мора, али и погубљење вође хришћанског устанка на Балкану Риге од Фере у Београду, довело је до јачања неповерења властодржаца према Србима у Београдском пашалуку. Наведени чиниоци довели су до страховладе дахија која је резултирала подизањем Првог српског устанка.⁶

⁵ За шире видети: Наташа Деретић, *Национална историја државе и права*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2008, стр. 118-121; Чедомир Антић, *Српска историја*, Вукотић медија, Београд, 2013, стр. 115-126.

⁶ Детаљније видети: Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Књига прва, Државна штампарија, Београд, 1876, стр. 69-71; Чедомир Антић, *Српска историја*, Вукотић медија, Београд, 2013, стр. 123-126; Наташа Деретић, *Национална историја државе и права*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2008, стр. 121-131; Новица Ракочевић, *Ратни планови Србије против Турске од војводе Карађорђа до краља Петра*, Штампарија „Давидовић”, Београд, 1933, стр. 17-21.

Српски народ је 1804. године, после фебруарске „сече кнезова”,⁷ решио да се избори за слободу под вођством Карађорђа. У српском народу песме су коришћене за објаву стања и намера за подизање устанка и јачање морала

(„Земан дош`о ваља војевати, За крст часни крвцу прољевати, Сваки своје да освети старе”).

Први оружани сукоб устаника са турском војском догодио се у селу Дрлупа код Космаја, 11. и 12. фебруара 1804. године. Вест о овом догађају брзо се проширила Београдским пашалуком и навела Србе да нападају турске снаге. Дејства устаника била су веома успешна, тако да је од 1806. године пашалук био слободан све до 1813. године.⁸

Нахијске војводе, иако нису биле школоване за војнички позив, а често и елементарно неписмене, имале су солидно искуство у борбама са одметнутим јаничарима или у саставу аустријских фрајкора. Победама су, свакако, допринеле и чињенице да су добро познавали терен, навике турских посадних снага и да су имали могућност да сами изаберу време и место напада.⁹

Битке на Мишару 1806. године, Делиграду 1809. године и друге, показале су искуство српског војног руководства да правилно процени ситуацију, рационално ангажује бројчано мање снаге и реализује целисходне маневре. Комбинација заседних дејстава, садејство пешадијских и коњичких снага, као и правовремено ангажовање резервних снага које су утицале на позитиван исход битака и представљају позитиван пример ангажовања мотивисане народне војске.¹⁰

У условима борбе против Отоманске империје није се могла очекивати правна утемељеност међусобних надлежности органа и установа. Међутим, устаници су организовали једноставну и релативно ефикасну власт.¹¹ Њени централни органи били су: Старешинска скупштина, врховни вожд и Правитељствујући совјет, а функционисале су установе: војска, судови и полиција. Скупштина је утврђивала циљеве устанка и захтеве према Порти, материјална и финансијска питања устаника, тражила помоћ и подршку из иностранства, решавала сукобе између нахијских војвода, али је и судила у случајевима политичких и кривичних дела.¹²

Чињеница је да се политичке и војне функције у ратно доба веома тешко могу одвојити. Док је први Совјет од 1805. до 1811. године имао представнички карактер, који подразумева избор представника из нахија, састав Совјета од 1811. годи-

⁷ Дахије су убиле већину виђенијих српских кнезова, који су се истакли у борбама против њих током сукоба с краја 18. века.

⁸ Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Књига прва, Државна штампарија, Београд, 1876, стр. 71.

⁹ Детаљније видети: Новица Стевановић: *Ратна лукавства Српске војске 1804-1815*, НИЦ Војска, Београд, 2002.

¹⁰ Детаљније видети: Милоје Секулић, „Битка на Мишару”, *Војноисторијски гласник*, 1/1951, Београд, стр. 95-113; Милоје Пршић, „Кадрови српске војске од Првог српског устанка до избијања и у време Источно кризе”, *Војноисторијски гласник*, 2-3/1997, Београд, стр. 29-43.

¹¹ Срђан Шаркић, *Зачеци правне државе у устаничкој Србији*, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону”, Источно Сарајево, 2014, стр. 771-779.

¹² Детаљније видети: Драгослав Јанковић и Мирко Мирковић, *Државноправна историје Југославије*, Научна књига, Београд, 1987, стр. 100-101; Наташа Деретић, *Национална историја државе и права*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2008, стр. 132-133.

не бирао је Карађорђе. Основна функција првобитног Совјета била је судска, али је доцнији Совјет подељен на два дела. Први су чинила министарства: војно, иностраних и унутрашњих дела, финансија, правде и просвете.¹³

Кривични закон проте Матеје Ненадовића¹⁴ и Карађорђево Криминални законик представљају примере посвећености руководства приоритетима устаника, који се односио на борбу против Отоманске власти и јачање дисциплине међу војним структурама. Реч је о садржају овог законодавног акта, који јасно дефинише приоритете устаника, али и прилике на територији на којој ће се примењивати. Карађорђево Криминални законик претежно инкриминише дела војне природе, а казнена политика усмерена је на одмазду и застрашивање починилаца кривичних дела.¹⁵ Да је реч о револуцији, а не само о устанку против Османлија, говоре и одредбе Карађорђевог криминалног законика, који предвиђа да народ бира цивилне старешине и судије; инкриминишање корупције, хајдучије, кулчења у личне сврхе; настоји да изједначи права и обавезе свих становника пред судом и да судије суде по закону и непристрасно¹⁶. То је допринело проширењу подршке устанку, у чему су, наравно, предњачили Срби из Аустрије.

Карађорђево војско је народна војска милицијског типа, ангажована на територијалном принципу. Реч је о респектабилним снагама, које је Карађорђе успео да наоружа и организује у три рода: пешадију, коњицу и артиљерију. Касније, током устанка, формирају се стајаће регуларне јединице које представљају први корак ка модерној војној организацији нове Србије.

Организација војних формација текла је постепено; првобитно је била ослоњена на самоорганизовање устаника, а касније је све више централизована. Ланац командовања чинили су: вожд, министар војске, главнокомандујући фронта, командант нахије, војвода кнежине, капетан као командир чете, односно основне тактичке јединице у савременом смислу речи. Обука Српске војске је на почетку реализована према аустријским правилима, што је и природно, имајући у виду да је првобитни руководећи кадар имао искуства у аустријским фрајкорима¹⁷ или су је изводили Срби који су служили у хабзбуршкој војсци. Доласком Руске војске у Србију, 1807. године, почиње да се реализује обука по руском правилима, што је пракса задржана до краја устанка. Устаничка војска била је под утицајем Русије, о чему говори и податак да су користили правила на руском језику.¹⁸

¹³ Наташа Деретић, *Национална историја државе и права*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2008, стр. 133.

¹⁴ Настао је почетком устанка, по узору на византијско законодавство. Касније га је укинуо Карађорђево Криминални законик.

¹⁵ Мило Бошковић, *Кривично право*, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2009, стр. 36-37.

¹⁶ Срђан Шаркић, *Зачеци правне државе у устаничкој Србији*, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону“, Источно Сарајево, 2014, стр. 771–779.

¹⁷ То је био случај и са Карађорђем, који је имао искуства у фрајкору где је стекао чин подофицира.

¹⁸ За више о организацији, наоружању, обуци и руковођењу устаничком војском видети: Радослав Марковић, *Војска и наоружање Србије Кнеза Милоша*, Издавачка установа Српске академије наука, Београд, 1957, стр. 5-10; Гојко Десница, „Војна реформа у устаничкој Србији 1808. Године“, *Војноисторијски гласник*, 1/1970, Београд, стр. 273-284; Милоје Пршић, „Kadrovi Srpske vojske od Prvog srpskog ustanka do izbivanja i u vreme Istočne krize“, *Војноисторијски гласник*, 2-3/1997, Београд, стр. 30-42.

Оно што се може окарактерисати као константа у међународним односима од доба Првог српског устанка до данашњих дана јесте чињеница да Запад доживљава Србију као експонента политичке воље Русије за Балкану. Будући да је ова сила била, бар формално, једини савезник устаника, не треба да чуди руски утицај на изградњу устаничке војске. Природно је да се држава у повоју приклони једином великом савезнику, иако је постојала воља код устаника да траже подршку и на Западу. Присуство руских војних формација утицало је на устаничку војску која је преузимала њихов начин организовања, обуке и дејствовања на тактичком и оперативном плану. Ратни поход Наполеона на Русију створио је стратегијске услове који су представљали увод у крах устаничке војске.

Први српски устанак је пропао 1813. године, а османлијска војска окупирала је Београдски пашалук. Београдски везир Сулејман-паша Скопљак дозволио је масовне одмазде над српским становништвом. Пошто је Наполеон коначно побеђен, у Бечу се прикупила дипломатска елита пред крај 1814. године ради уређења односа у „постнаполеоновој“ Европи. Будући да отомански представник није присуствовао Бечком конгресу и да су европски моћници били заокупљени кључним европским проблемима, није било политичке воље да се разматра „српско питање“. Створена је „Света алијанса“, као савез водећих монархија у заштити поретка и равнотеже снага у Европи.¹⁹

Српски народ, нарочито притиснут османлијским зулумом, није се мирио са насталом ситуацијом, чему је доприносило искуство привремено стечене самосталности од Порте. Увидевши да помоћ споља не треба очекивати, руднички кнез и војвода Милош Обреновић је на сабору у Такову, априла 1815. године, изговорио чувену реченицу: „Ето мене, ето вас, рат Турцима“.²⁰ На овај начин настављена је српска револуција, која је сада имала значајније искуство у организацији оружаних снага и, можда најважније, свест да се морају комбиновати дипломатија и војна сила као средства за извојевање независности.

Након почетних војних успеха устаника у Рудничкој нахији, отоманске власти упућују из правца Босне и Ниша војску ради уништења побуне. Милош Обреновић одмах демонстрира нови карактер српског руководства и одлази у сусрет босанској колони у намери да преговара. Будући да није успео у својој намери, окреће се трупама које су из Ниша напредовале према Београду под вођством Марашли Али-паше. Он позива српске представнике на преговоре и тиме демонстрира другачији приступ према Србима. Томе је, свакако, допринело и смиривање ситуације у Европи, те су Османлије очекивале и веће интересовање Русије за прилике на Балкану. У Ћуприји је договорено да се турска војска мирно пропусти до Београда ради наставка преговора и да се српски делегати упуте на Порту. Већ 30. септембра 1815. године на Порту је упућена српска делегација. Милош је, по договору, дошао у Београд и на преговорима са Марашли Али-пашом постигао усмени споразум 6. новембра 1815. године,²¹

¹⁹ Детаљније видети: Момир Стојковић, *Историја дипломатије - избор текстова*, Центар за међународне студије, ФПН, Београд, 1983, стр. 101-107.

²⁰ Радош Љушић, *Историја српске државности*, Књига II, Србија и Црна Гора – нововековне српске државе, Библиотека Матице српске, Нови Сад, 2001, стр. 71-74.

²¹ Реч је о Београдском споразуму, који је подразумевао отварање Народне канцеларије у Београду, амнестију Срба за побуну, присуство турске војске само у градовима и слободу трговине.

који је уредио међусобне односе и успоставио трајније видове комуникације.²² Истовремено, српске војводе постижу војне успехе против Османлија у многим нахијама, па су они приморани да се повуку у утврђења.²³ Милош Обреновић се, дакле, наметнуо као партнер за преговоре са турским властима.

Ипак, 1817. године упутио је писмо поданичке захвалности султану.²⁴ Наиме, од почетка устанка био је свестан да ће само кроз процес преговора са Портом моћи да обезбеди самосталност за Србију. Због тога је упорно инсистирао на ставу да је устанак подигнут против безобзирне владавине везира Сулејман-паше Скопљака и да поступци Срба нису усмерени против врховне власти султана. Тако је успостављено „турско-српско двовлашће“, што је значило да „паша остане господар у градовима и над Турцима и муслиманима, а Милош у земљи над народом и над кнезовима“, па је српски сељак био принуђен да кулчи на турским поседима и на имању Милоша и његових „чиновника“. Незадовољство је било велико, што је узроковало и оружане побуне, као што је Ђакова буна 1825. године, коју је Милош свирепо угушио.²⁵ Након тога формирао је прве наоружане формације, ради очувања поретка. Прва формација српске војске настала је по угледу на аустријску, као и прве униформе, што није чудно јер су те послове углавном обављали бивши аустријски официри – етнички Срби.²⁶

Једновремено са преузимањем функција власти од Турака, кнез Милош је настојао да процес еманципације прошири и на међународни план. У томе је најзначајнији савезник била Русија. Ратни сукоб између Турске и Русије, 1828. године, претио је да угрози реализацију Акерманске конвенције, јер Порта није желела да изврши преузете обавезе. Турска власт је тврдила да су јој акерманске обавезе наметнуте присилом, чиме се имплицирала правна ништавност наведеног уговора. Пораз турске војске принудио је Порту да обећа враћање шест нахија у састав Београдског пашалука²⁷ и испуни друге обавезе које су проистекле из Једренског споразума из 1829. године. Убрзо је уследио и хатишериф²⁸ којим је султан уврстио преузете обавезе у унутрашњи правни поредак.

²² Како истиче Слободан Јовановић, примирје са Турском засновано је на међусобном поверењу Милоша и везира, при чему је Милош гарантовао да ће раја бити мирна, а Марашли Али-паша је пристао да непосредна управа припадне народним старешинама, док би султан и даље био врховна власт. Наведено према: Слободан Јовановић, *Политичке и правне расправе*, Геца Кон, Београд, 1908, стр. 3-4.

²³ Владимир Стојанчевић и други, *Историја Српског народа од Првог устанка до Берлинског конгреса 1804-1878*, пета књига, први том, Српска књижевна задруга, Београд, 1994, стр. 103-108.

²⁴ Чедомир Попов, *Међународни положај, спољна политика и дипломатија Србије 1804-1878*, у Чедомир Попов, Драгољуб Живојиновић и Слободан Марковић, *Два века модерне српске дипломатије*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2013, стр. 32-33.

²⁵ Детаљније видети: Драгослав Јанковић и Мирко Мирковић, *Државноправна историје Југославије*, Научна књига, Београд, 1987, стр. 110; Слободан Јовановић, *Политичке и правне расправе*, Геца Кон, Београд, 1908, стр. 9-11.

²⁶ Славица Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878-1903*, Војноисторијски институт, Београд, 2007, стр. 15-16.

²⁷ Пошто је Порта одлагала реализацију повратка шест наведених нахија у Београдски пашалук, кнез Милош их је 1833. године на силу преузео, користећи заокупљеност турске власти другим проблемима. Порти је остало само да призна фактичко стање. Наведено према: Вељко Благојевић и Станислав Стојановић, „Зашто рат а не међународна конференција 1914. године“, *Војно дело*, 3/2014, Београд, стр. 329.

²⁸ Хатишериф је обавезујући правни акт који је потписивао султан.

Стратешка култура Кнежевине Србије

Хатишерифом из августа 1830. године суштински се потврђују раније дате по-властице Србима, а Милош Обреновић се признаје за српског кнеза са правом на наследно кнежевство. Истовремено, дато му је право да држи оружану силу „ради очувања реда и мира” и право на представљање српских интереса на Порти. Овим документом постављена је основа за уређење Србије, са елементима високе самоуправе у оквиру Турске, али и елементима суверености, као што су признавање представника за преговоре при Порти и држање оружаних снага.

Као и Карађорђе, Милош је на почетку устанка имао на располагању народну војску, која није била једнообразно наоружана нити организацијски унифицирана. Ипак, показало се да постоји војничко искуство из Првог српског устанка које је било довољно да се извојују победе које ће резултирати примирјем са Турцима. За разлику од Карађорђа, Милош се определио да поступно преузима власт. Након примирја распуштена је народна војска, али је остала у приправности како би у случају потребе брзо била способна за борбена дејства. Кнез је могао да рачуна и на „пандуре” који су били под његовом командом. Користећи се слабостима турске власти, за релативно кратко време је од нахијских и сеоских „пандура” створио релативно добро наоружане и бројне формације које су биле способне не само за дефанзивна већ и офанзивна дејства.²⁹

Након добијања Хатишерифа 1830. године, било је лакше формирати нове војне јединице, јер су за то постојали правни основи. У пролеће 1831. године кнез Милош је формирао батаљон пешачке гарде, којим је командовао руски официр капетан Михајло Павлов, што јасно указује на спољнополитичко опредељење Србије да јача сарадњу са Русијом. То се не би догодило да је Србија имала школоване офицере, што је био недостатак кога је Милош био свестан. У исто време војним јединицама су подељене заставе и смештене су у касарне у Пожаревцу, Крагујевцу и касније у Београду. Убрзо су формирана и два ескадрона коњице, чији су припадници били одевени по узору на козаке. Артиљерија је, као засебан род војске, уведена 1836. године, након што је приликом посете Цариграду кнез Милош добио на поклон шест топова и тиме могао да оправда постојање наведеног рода, иако је то наоружање већ поседовао. Исте године формиран је први пук стајаће војске, у чији су састав ушли: по два батаљона пешадије, ескадрон коњице и артиљеријске батерије.³⁰

Проширење аутономије и граница Србије утицале су и на јачање значаја војске у друштву. Убрзано наоружавање и организовање војних јединица утицало је и на општи углед војске, па је официрски позив постао у Србији частан, пожељан и прихватљив за све друштвене слојеве.³¹

²⁹ Радослав Марковић, *Војска и наоружање Србије Кнеза Милоша*, Издавачка установа Српске академије наука, Београд, 1957, стр. 11-12.

³⁰ Славица Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878-1903*, Војноисторијски институт, Београд, 2007, стр. 17

³¹ Радослав Марковић, *Војска и наоружање Србије Кнеза Милоша*, Издавачка установа Српске академије наука, Београд, 1957, стр. 103.

Кнез Милетина буна и Сретењски устав, 1835. године, нису променили политику кнеза Милоша, који је наставио апсолутистичку владавину. Након што је угушио буну, укинуо је Сретењски устав и увео војну управу, ради превентивног деловања због честих оружаних побуна. Доношење такозваног Турског устава, који је предвиђао поделу власти са Саветом, односно извршном власти, доводи до силаска кнеза Милоша са власти, коју препушта најстаријем сину. Убрзо уставобранитељи врше династичку смену. На власт долази кнез Александар Карађорђевић 1842. године, а Михајло Обреновић емигрира у Беч.³²

Уставобранитељи су војску сврстали у састав Министарства унутрашњих дела и тиме њене функције свели на граничну службу и очување реда и поретка.³³ Број регуларних јединица сведен је на најнижу меру. Тако је у периоду стварања државе, када је било нужно јачање војног потенцијала, дошло до застоја који је трајао све до 1845. године. Иако контроверзан по питању ауторства, у то време се доноси програм спољне политике Србије, и данас актуелно Начертаније, које је потписао министар спољних послова Илија Гарашанин.³⁴ Две године касније формирана је прва војна школска установа Артиљеријска школа, која је 1880. године преименована у Војну академију.³⁵ Квалитет наведене школске установе је упитан,³⁶ што се може и очекивати од новоформираних установа, али остаје чињеница да је изнедрила будуће војводе: Р. Путника, С. Степановића, Ж. Мишића и многе друге генерале који су се истакли у свим ратним сукобима Србије до 1918. године.³⁷

На интервенцију Британије, Порта 1853. године потврђује све повластице хришћанима. У Београд долази специјални изасланик султана, Етем паша, са ферманом којим се потврђују све повластице дате Србији, Влашкој и Молдавији и сматрају се трајним. То је један од разлога због којих је Србија у Кримском рату остала неутрална, али се ипак озбиљно војно припремала за евентуални сукоб са Аустријом.³⁸ Рат је завршен 1856. Париским миром, који садржи важне одредбе за међународни положај Србије.³⁹

³² Детаљније видети: Наташа Деретић, *Национална историја државе и права*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2008, стр. 152-165; Радош Љушић, *Историја српске државности*, Књига II, Србија и Црна Гора – нововековне српске државе, Библиотека Матице српске, 2001, Нови Сад, стр. 32-35.

³³ Miloje Pršić, „Kadrovi Srpske vojske od Prvog srpskog ustanka do izbijanja i u vreme Istočne krize”, *Vojnoistorijski glasnik*, 2-3/1997, Beograd, str. 33.

³⁴ Гарашанин је десет година био успешан министар унутрашњих послова, који је под својим министарством имао и војску. Његова политика може се описати максимом: ни са Русијом ни са Аустријом, већ са западним силама, на првом месту са Француском. Сматрао је да се те силе не би много мешале у унутрашњу политику Србије, бар не као Аустрија и Русија, јер су далеко и немају непосредних интереса на Балкану. Наведено према: Mirko Kisovec, *Diplomatski predstavnici*, Beograd, 1939, str. 66.

³⁵ Радослав Марковић, *Војска и наоружање Србије Кнеза Милоша*, Издавачка установа Српске академије наука, Београд, 1957, стр. 280-303.

³⁶ Наставни кадар није имао европска искуства у стратегији и операцији, доктрина употреба снага била је на много нижем нивоу у поређењу са пруским, аустријским, енглеским, руским и француским војним теоретичарима. Наведено према Petar Tomas, *Ratovi i armije XIX veka*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968, str. 66-106.

³⁷ Славица Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878-1903*, Војноисторијски институт, Београд, 2007, стр. 22-23.

³⁸ На граници са Србијом Аустрија је у то време имала распоређено 50.000 војника. Србија је активирала војне потенцијале пред овом опасношћу и реализовала упис у војну евиденцију свих мушкараца од

Године 1858. Светоандрејска скупштина враћа на власт Милоша Обреновића који војску ставља под своју надлежност преко Главне војне управе. Усвајањем Закона о Устројенију народне војске предвиђа се да се, поред стајаће, формира и народна војска, коју би чинили сви способни мушкарци старости 20 до 50 година, који су имали обавезу да сами набаве оружје. Поред тога, војни рок се скратио са четири на три године.⁴⁰ Овако пројектована војна сила била је предвиђена за реализацију амбициозних циљева: потпуног ослобађања Кнежевине од турске власти, ослобађање других српских територија од Турске и њихово присаједињење Србији. За формирање бројчано велике стајаће војске није било финансијских средстава, а стајаћа војска се, и током власти кнеза Милоша и уставобранитеља, претежно користила за одржавање унутрашње стабилности и гушење побуна. Народна војска имала је исте родове као и стајаћа. Прва класа народне војске имала је: 17 пешадијских пукова, са укупно 45.844 пешадијца; 26 ескадрона коњице са 2.467 коњаника, 6 артиљеријских батерија са 1.200 артиљераца и 17 одељења пионира са 985 војника. Поред тога, у народној војсци било је неколико виших команди, како би се обезбедила квалитетнија обука и командовање.⁴¹

Отоманска империја настојала је да добије подршку великих сила за војну интервенцију у Србији, јер је стварање великих оружаних снага доживљавала као претњу. Француска, Русија, Италија и Пруска нису подржале Турску, али су Аустрија и Енглеска сматрале да је реч о постојању револуционарног потенцијала који треба угушити на време. Русија је посебно инсистирала на потреби да се српски кнез подржи у намери да успостави контролу над становништвом, тврдећи да његова војска нема ни амбиције ни потенцијал за офанзивна дејства. Овим аргументима је и министар иностраних дела Илија Гарашанин неутралисао негодовања енглеског конзула у Београду. У то време у Србију, по други пут, долази француски мајор Иполит Флорентин Монден (*Hippolyte Florentain Mondain*),⁴² који је постављен за начелника Главне војне управе и добија чин пуковника.⁴³ Тек пошто се српска војска није ангажовала у оружаном сукобу Црне Горе и Османлија, 1862. године, попустио је притисак на Србију.⁴⁴

---

18 до 45 година. Процењује се да је Србија мобилисала између 80.000 и 110.000 војника. Наведено према Живота Ђорђевић: *Српска народна војска 1861-1864*, Народна књига, Београд, 1984, стр. 14-15.

³⁹ Према члану 27. Србија и даље зависи од Порте, али њену заштиту преузимају на себе све силе потписнице. До тада је Русија наступала као једина заштитница Србије, позивајући се на билатералне уговоре са Портом. Париским миром престаје искључиво туторство Русије над Србијом, чија аутономија добија међународну гаранцију. Важна је и одредба мировног споразума према којој стране трупе, укључујући и турске, не могу улазити у Србију ни прелазити преко њене територије без одобрења. Наведено према: Mirko Kisovec, *Diplomatski predstavnici*, Beograd, 1939, str. 64-65.

⁴⁰ Наташа Деретић, *Национална историја државе и права*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2008, стр. 183.

⁴¹ Детаљније видети: Драгослав Јанковић и Мирко Мирковић, *Државноправна историје Југославије*, Научна књига, Београд, 1987, стр. 126-128; Славица Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878-1903*, Војноисторијски институт, Београд, 2007, стр. 23-26.

⁴² Први пут је француски инжењеријски официр Монден боравио у Србији током Кримског рата, када је руководио израдом планова за одбрану. Оставио је добар утисак на Србе, па је поново позван у Београд да помогне у стварању функционалне војске. Детаљније видети: Урош Татић, Иполит Молден у Србији, први боравак (1853-1855), *Војно-историјски гласник*, 1/2013, Београд, стр. 71-79.

⁴³ Урош Татић, „Иполит Молден у Србији, први боравак (1853-1855)”, *Војно-историјски гласник*, 1/2013, Београд, стр. 71-79.

⁴⁴ Живота Ђорђевић, *Српска народна војска 1861-1864*, Народна књига, Београд, 1984, стр. 29-31.

Законом о уређењу државне централне управе из 1862. године Главна војна управа постала је Министарство војно, под којим су, поред стајаће и народне војске, ушли и војни заводи. Исте године ступили су на снагу и закони о уређењу војног штаба стајаће војске, о устројству артиљеријске управе и војној дисциплини. Заоштравање односа са турским посадама затекло је српску војску без адекватног наоружања. Русија је била спремна да испоручи пушке Србији, али су се томе супротставиле Турска, Аустроугарска и Енглеска. Након пораза Аустроугарске у рату против Пруске, 1866. године, Беч је дозволио испоруку 55.000 застарелих руских пушака, које су морале да буду модернизоване у српском војнотехничком заводу.

Министарство војно израдило је предлог Закона о устројству војске,⁴⁵ који је донет 1864. године. Њиме су уређени основни елементи организације и функционисања стајаће и народне војске и система командовања. Због великог проблема недостатка официрског кадра, 1867. године усвојене су допуне Закона које су предвиђале да и странци могу добијати официрске чинове у српској војсци.⁴⁶

И поред тешкоћа у наоружавању, опремању и обуци војске, чињеница је да је, још увек вазална Србија располагала бројчано респектабилном војском са око 200.000 војника на око милион становника. То је Србију издвајало од других балканских народа, што је донекле опредељивало и њену међународну позицију и углед.⁴⁷ Војна снага, праћена умешном и истрајном дипломатијом коју је трасирао још Милош Обреновић, приморале су турске власти да повуку своје војне снаге из српских гарнизона 1867. године. Иако су постојале различите процене способности српске војске,⁴⁸ због њене бројности Србија је постала предводник будућег Балканског савеза.⁴⁹

Милан Обреновић: отац модерне српске војске

После убиства кнеза Михајла 1868. године, формирано је Намесништво које је владало уместо малолетног Милана Обреновића и донело Устав 1869. године. Устав је предвиђао да сваки Србин мора бити војник, изузев државних чиновника. Уследиле су измене и допуне закона о устројству војске; уведен је генералски чин и обавеза да се испитима доказује способност официра за напредовање. Стајаћа

⁴⁵ Имао је 105 параграфа, међу којима се истичу они који дефинишу дужност војске да „брани отаџбину и буде потпора законитости“. Предвиђено је постојање стајаће и народне војске, која је имала четири рода: пешадију, артиљерију, коњицу и жандармерију. Кнез је био врховни командант, а министар војни је командовао војском у његово име. Начелник је командовао стајаћом војском и био потчињен министру војном.

⁴⁶ Славица Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878-1903*, Војноисторијски институт, Београд, 2007, стр. 28-29.

⁴⁷ Примера ради, турска војска тога доба имала је 130.000 низама (стални састав), од којих је 60.000 било стационирано у Европи, а на територији Кнежевине око 3.000, редица (прве резерве) променљиво од 20.000 до 100.000 и гијаде (друга резерва) око 230.000 припадника, као и око 60.000 башибозука (добровољца, полиције и жандарма). Турска царевина која је имала око десет пута више становника од Кнежевине Србије могла је да мобилише око 320.000 војника, док је Србија располагала са 200.000 војника.

⁴⁸ Војска је, како чињенице говоре, била лоше опремљена и оспособљена.

⁴⁹ Живота Ђорђевић, *Српска народна војска 1861-1864*, Народна књига, Београд, 1984, стр. 53-56.

војска имала је око 5.000 војника и само 123 официра.⁵⁰ Наредних година вршена је убрзана припрема и наоружавање војске за сукоб са Турском. Почетком 1876. формиран је Главни ђенералштаб и Ратни савет, чија је надлежност била реализација ратних напора. Јуна исте године расформирана је стајаћа војска, а њене чете ушле су у састав батаљона народне војске. После објаве рата Србије и Црне Горе Турској извршена је мобилизација 123.000 војника.⁵¹

Србија је платила данак лошој стратегијској процени да ће објава рата Турској бити знак за општи устанак свих балканских народа.⁵² Војска није била спремна, а рат није ваљано припремљен ни на дипломатском ни на финансијском плану, имајући у виду да су Аустроугарска и Русија биле против рата. Србија и Црна Гора нису имале јединствени план ангажовања, чак ни координацију, те је исход првог ратног сукоба био пораз, који је спречен интервенцијом Русије и Аустроугарске почетком 1877. године. Потписан је мир према начелу *status quo ante bellum*, уз обострану амнестију, а војска је демобилисана. Одмах након тога започета је њена реорганизација. Крајем те године Србија је објавила рат османлијама уз подршку савезника. Успех није изостао, јер се рат водио између приближно равноправних супарника, али у другачијим међународним околностима. Реч је о Руско-турском рату, у којем је руска војска дуготрајно опседала Плевну. Иако је на почетку рата саветовао Србију да буде уздржана, Цар Александар II сугерисао је Србима да крену на Турке, што је и учињено, упркос чињеници да војска није била спремна за нове сукобе. У првом рату српском војском је командовао руски официрски кадар, а у другом српски.⁵³

Успешно реализована нападна дејства Српске војске 1877. године Русија је, одредбама Санстефанског мира, на одређени начин дискредитовала стварањем тзв. Велике Бугарске. Зато су српска елита и јавно мњење за кратко време променили став према Русији, од савезника и заштитника до велике разочараности у политику Петрограда. Међутим, Аустроугарска, Немачка, Италија и Британија нису биле за стварање велике словенске државе на Балкану, звала се она Србија или Бугарска, због страха од доминације Русије у региону. Због тога је постојала потреба да се Беч и Петроград договоре о интересним сферама на Балкану, при чему је Русија исказала интерес за контролу Босфора и Дарданела, а Аустроугарска за ширење на цен-

⁵⁰ У то време у српској војсци било је 360 официра, што је за наведено бројно стање војника било недовољно. Зато је ангажовано 718 руских официра, међу којима и главнокомандујући српске војске генерал Черњајев.

⁵¹ Детаљније видети: Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића – Књига друга*, Геца Кон, Београд, 1934, стр. 8-35; Славица Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878-1903*, Војноисторијски институт, Београд, 2007, стр. 30-32.

⁵² Херцеговачким устанком из јула 1875. године започета је такозвана Источна криза која се проширила и на делове Босне и других крајева Балкана. Наведено према: Владимир Стојанчевић и други: *Историја српског народа*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994. стр. 369.

⁵³ Детаљније видети: Владимир Стојанчевић, *Историја српског народа*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994. стр. 381-404; Ратковић-Костић Славица, *Европеизација српске војске 1878-1903*, Војноисторијски институт, Београд, 2007, стр. 33-34; Потемкин, *Историја дипломатије, Свеска друга – дипломатија новог доба 1872-1919*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1949, стр. 29-32 и 34; Попов Чедомир, *Међународни положај, спољна политика и дипломатија Србије 1804-1878*, у Чедомир Попов, Драгољуб Живојиновић и Слободан Марковић, *Два века модерне српске дипломатије*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2013, стр. 50-59; Momir Stojković, *Istorija diplomatije – izbor tekstova*, Centar za međunarodne studije, PFN, Beograd, 1984, str. 268-313.

трални и јужни Балкан. У том, ширем, контексту треба разумевати догађаје који су уследили. Наиме, конгрес у Берлину 1878. године ревидирао је одлуке Санстефанског мира у складу са интересима великих сила, изузев Русије.⁵⁴ Тако је Србија, поред независности, добила и територијално проширење на Нишки, Пиротски, Врањски и Топлички округ. То је извојевала прво успешним борбеним дејствима, а тек након тога и сплетом околности међународне политике легализовила своју власт на наведеним подручјима. С друге стране, Србија је морала да за рачун проширења на југу прихвати договор великих сила да Аустроугарска окупира БиХ.⁵⁵ То је, дакле, била цена коју је морала да плати за признавање независности, као и да дâ обећање да неће деловати против интереса Хабзбуршке монархије на Балкану.⁵⁶

Недостаци који су исказани у српско-турским ратовима 1876–1878. били су подстицај за интензивније осавремењавање српске војске. Иако је број школованих официра у српској војсци био релативно мали, ипак је постојала критична маса оних, углавном усавршаваних у иностранству, који су имали јасне ставове каква мора бити српска војска. Образована је Велика војна комисија, чији је задатак био да реши питања реорганизације војске. Њени резултати убрзо су били видљиви; од 1879. године почели су са радом артиљеријски и инжењеријски комитети, као стручна тела за решавање питања набавке и употребе војне технике. Реформском раду допринело је и стварање Оружног фонда, захваљујући којем се војни буџет извршавао у износу од 100 одсто.⁵⁷ Исте године почео је да излази и војностручни часопис „Ратник“, који је био отворен за дискусије по војностручним и статусним питањима, што је доприносило да се проблеми у српској војсци брзо уочавају и правовремено превазилазе.

Истовремено се реализовала и реформа српског војног школства. Дотадашња српска војношколска установа за припрему официрског кадра – Артиљеријска школа је за 30 година рада, од 1850. до 1880. године, ишколовала 12 класа и произвела 189 официра, што није задовољавало потребе за кадром. Војска се морала попуњавати официрима из трупе, који нису имали довољно теоретског знања. У складу са новим потребама формирана је Комисија од наставника Артиљеријске школе, која је од краја јуна до краја септембра 1879. године саставила Пројекат закона за устројство Војне академије, који је Скупштина усвојила јануара 1880. године. Тако је Артиљеријска

⁵⁴ Шеф руске делегације на Берлинском конгресу је у извештају истакао да је то била најцрња мрља у његовој дипломатској каријери, на шта је цар Александар додао: „Исто тако и моја“, Момир Стојковић, *Историја дипломатије - избор текстова*, Центар за међународне студије, ФПН, Београд, 1983, стр. 299.

⁵⁵ Реч је о тајном Рајхштатском споразуму од 8. јула 1876. године између Русије и Аустроугарске, којим је признато право Бечу да окупира БиХ. Наведени споразум је остао тајна до почетка XX века. Наведено према: Васа Чубриловић, *Одабрани историјски радови*, Народна књига, Београд, 1983, стр. 237-249.

⁵⁶ Детаљније видети: В. П. Потемкин, *Историја дипломатије, Свеска друга – дипломатија новог доба 1872-1919*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1949, стр. 42-43. Распоповић Радослав: *Дипломатија Цене Горе 1711-1918*, Историјски институт Црне Горе и НИЦ Војска, Подгорица–Београд, 1996, стр. 269-286; Стојанчевић Владимир и други: *Историја српског народа*, Пета књига, Први том, од Првог српског устанка до Берлинског конгреса 1804-1878, Српска књижевна задруга, Београд, 1994, стр. 407-421.

⁵⁷ Фонд је основан с намером да се побољша опремање српске војске савременим ватреним оружјем. Пунио се од годишњих неутрошених средстава из војног буџета, приреза од пола динара годишње по пореској глави и добровољних прилога. Новац је могао да се употреби само за набавку потребног оружја и низашта друго.

школа преформирана у Војну академију, која је почела школовање официра свих родова војске. Нижа школа подмиривала је потребе строја, а Виша школа потребе науке. У обе школе наставна година делила се на теоријски и практични течај. Нижа школа трајала је три године, а Виша две. Одабрани официри упућивани су у стране државе једино за артиљеријско-техничко и инжењеријско-техничко више образовање. Од 1880. године почело се и са двогодишњим школовањем приправника за генералштабну струку, која је била у надлежности Главног генералштаба. Критеријуми за прелазак у генералштабну струку били су врло ригорозни, будући да се завршни испит полагао пред комисијом на чијем се челу налазио начелник Главног генералштаба. Због тога је од 1880. до 1911. године од 164 приправника за генералштабну струку испит успешно положило само њих 55, или 33%, али је Србија захваљујући томе имала изузетно способан генералштабни кор⁵⁸ који се доказао, како у планирању и припреми војске за рат, тако и у командовању при извођењу ратних операција кључних година балканских ратова и Првог светског рата.⁵⁹

Кључни иницијатор војних реформи био је кнез (од 1882. краљ) Милан Обреновић. Пошто су реформе имале подршку са највишег нивоа власти, створили су се сви услови да се оне и спроведу. Из Француске се за артиљерију набављају челични острагани система *De Bange*, тада најсавременији у Европи (270 пољских и 42 брдска оруђа). Нови Закон о устројству војске из 1883, са каснијим изменама и допунама, дао је правну основу за формирање модерне професионалне војне организације. Према том закону, уместо двојства стајаћа војска – милиција ствара се мешовити војни систем. Војска се делила на три позива. Првом позиву, уз војнике на одслужењу двогодишњег војног рока, припадали су сви мушкарци старости од 20 до 30 година, другом од 30. до 40, а у трећем од 40. до 50. године. Укинута су дотадашњи корпуси и корпусне територије и образоване дивизијске области. Ипак, Миланова брзоплетост да Србија уђе у рат против Бугарске 1885. године, у моменту када војне реформе још нису ни почеле да дају резултате, довела је до тешког пораза на Сливници. Главни узроци пораза нису били у већем јунаштву Бугара, већ у бољој организацији и обучености њихових снага, захваљујући ангажовању руских инструктора на изградњи државне администрације, укључујући и војну организацију.⁶⁰

Рат са Бугарском се из много разлога за Србију завршио поразом, али су из њега извучена значајна искуства, која ће имати позитиван утицај на даљи развој професионалне војне организације у Србији. Пораз на Сливници утицаће и на абдикацију краља Милана 1889. године, али ће после изгубљеног рата српска војска наставити свој развој убрзаним темпом. У време Миланове абдикације донета је Уредба о формацији целокупне војске (1889), по којој је територија Србије и даље била подељена на пет дивизијских области, од по три пуковска округа са по четири батаљонска среза.⁶¹

⁵⁸ Међу првим српским генералштабним официрима били су: Р. Путник (1884), А. Машин (1885), С. Степановић (1889), Ж. Мишић и П. Бојовић (1890).

⁵⁹ Далибор Денда, „Српска војска 1804-1818“, у *Сломен-собе огледало историје и традиције 1804–1918*, Медија центар Одбрана, Београд, 2018, стр. 93-94.

⁶⁰ Далибор Денда, исто, стр. 116-117.

⁶¹ Далибор Денда, исто.

Даљи значајан импулс развоју војне организације дао је поново краљ Милан Обреновић, овога пута као командант Активне војске у периоду 1898–1901. године. Захваљујући његовим реформама, официрска служба постала је најбоље плаћена у држави. То је резултирало чињеницом да је Србија пред балканске ратове пропорционално имала више официра у мирнодопском бројном стању (8%) него Бугарска (4,7%) или Румунија (6%). Почела је изградња великих војних објеката. Само 1898. и 1899. изграђено је 17 великих касарни, од којих су најпознатије оне у Ужицу, Крагујевцу, Чачку, Врању, Нишу и Београду. Војска је наоружана са 90.000 нових брзометних маузерових пушака, док су 44 модерна позицијска топа пристигла из Француске у јесен 1900. године. Миланове реформе војске коштале су много новца. За две године војни буџет је са 14.100.000 порастао на 20.000.000 динара. Војни расходи у то време, заједно са ванредним кредитима за наоружање, узимали су велики део буџета. Тако су 1897. износили 36,86%, 1898 – 22,57%, 1899 – 29,08%, а 1900. године чак 44,33% свих државних прихода на годишњем нивоу.⁶²

Србија у балканским ратовима

Русија је имала значајну улогу у формирању Балканског савеза, који су чинили Бугарска, Грчка и Србија. Бугарска је првобитно била подозрива. Међутим, након избијања рата у Либији постала је сумњичава према намерама Аустроугарске, која је преко Албанаца ширила свој утицај у бугарској интересној сфери. Стога се Софија окренула Балканском савезу.⁶³ Србија је намеравала да добије излаз на море, чему су се противиле Аустроугарска и Италија. Иако је било несугласица између Србије и Бугарске око територијалних аспирација, постигнути споразум је гарантовао помоћ Бугара уколико Србија буде нападнута од Аустро-угарске током заједничких ратних операција против Турске. Након Кумановске битке постаје јасно да је Отоманска империја на издисају и да ће ратни циљеви Балканског савеза бити реализовани.⁶⁴ Бугарска војска надирала је према Цариграду, који се обратио великим силама за по-

⁶² Далибор Денда, исто.

⁶³ Највећа последица Либијског рата на Балкану коначно се манифестовала кроз очигледан напредак у српско-бугарском савезништву, о чему је руски посланик Хартвиг редовно и детаљно писао. У поверљивом извештају, већ с почетка новембра, руски посланик је Петрограду проследио чак и нацрт пројекта уговора. Наведено према: Саша Станојевић: „Утицај Италијанско-турског рата на прилике у Србији у извештајима руског посланика у Београду н. г. Хартвига“, Зборник Филозофског факултета Пр. Ун. 2/2013, стр. 188-189.

⁶⁴ Дух српског друштва тога доба репрезентативно може осликати судбина дипломате и песника Милана Ракића. Био је конзул на Косову, а пред Балкански рат, премештен је у Београд на место шефа конзуларног одељења. Иако је ослобођен војне службе када је почела мобилизација, пријавио се као добровољац у комите, на границу, с првом четом Војина Поповића, чувеног војводе Вука. Доцније ће Ракић једва, али с поносом, признати да је као извиђач први од ослободилаца ушао у Приштину. Остало је забележено да је војвода Вук постројио чету на Газиместану, где је прочитана истоимена песма Милана Ракића. Када је неко од војника рекао да је њен аутор у строју, војвода је извео Ракића испред строја и командовао: „Поздрав песнику“. За ратне заслуге при ослобађању Старе Србије 1912, краљ Петар I Карађорђевић одликовао је Ракића Златном медаљом за храброст. Реткост је наћи очигледнији пример конзистентности стратешке културе попут овога, не само у српској већ и култури других народа. Наведено према: Јован Пејић, *Заветни чин – Милан Ракић на Косову 1905-1912*, Службени гласник, Београд, 2013; http://www.lektire.me/prepicano/milan-rakic-pesme-kosovski-ciklus-_439, приступљено 02.04. 2019.

моћ и посредовање за мир. Русија је постала забринута, јер је појава бугарских војника у Цариграду могла да изазове интервенцију Немачке и Аустроугарске.

Избијање српске војске на обале Јадрана изазвало је мобилизацију и концентрацију аустроугарске војске према Београду. Беч је добио подршку Берлина, док је Лондон истакао да неће остати неутралан уколико дође до рата у Европи. На конференцији у Лондону, 1913. године, постигнут је споразум који је подразумевао признање новоформиране државе Албаније, чиме су се створили услови за избалансирани однос Беча према територијалном проширењу Србије. Међутим, спор око територије узроковао је Други балкански рат, у којем је Бугарска поражена. Цариград је искористио сукоб између бивших савезника и покушао да успостави власт над делом изгубљених територија. Истовремено, Немци су упутили у Истамбул генерала Лимана фон Сандерса, који је преузео команду над градом и обавезу да реорганизује турску војску. Јачање немачког утицаја на Босфору било је нешто што Русија није желела.⁶⁵ Истовремено, кајзер је, 1913. године, обећао Бечу да ће током следеће кризе ући у рат, јер их током Балканског рата није подржао из страха од британског ангажовања.⁶⁶

Кобна 1914. година дочекана је у затегнутим дипломатским односима Беча и Београда. Аустроугарска је ишчекивала прилику да се коначно разрачуна са Србијом, док је српски интерес био очување независности и национално уједињење. Радило се о готово дијаметрално супротним циљевима. Велике силе у Европи налазиле су довољно воље и начина да реше велике кризе, као што су балкански ратови и анексија БиХ, али нису биле у стању да постигну компромис око атентата на престолонаследника Франца Фердинанда у Сарајеву. Беч је, на инсистирање Берлина, упутио ултиматум Србији, који је сročен тако да га ниједна држава не би прихватила у целини.⁶⁷

Србија у Великом рату

За професионалну изградњу и припрему за велике ратне напоре с почетка 20. века Србија много дугује Радомиру Путнику, првом српском војводи, који је био начелник Генералштаба од 1903. до 1916. године. Систематичан по природи, успео је

⁶⁵ Генерал Сандерс је постао припадник османске војске и добио чин паше. Предводио је немачку војну мисију, коју су чинила 42 официра, и био командант корпуса који је контролисао залеђе Босфора. Руски председник Министарског савета Коковчев је лично разговарао са кајзером о Сандерсовој (Лимановој) мисији и тражио да се он смени са командне дужности. То је, бар формално и учињено, јер је Лиман унапређен у виши чин и постављен на вишу дужност, али је мисија наставила са радом. Наведено према: V. P. Potemnik, str. 196.

⁶⁶ Исто, str. 189-204.

⁶⁷ Српска влада је прихватила све услове из ултиматума, са две резерве на тачке 5, у вези са сарадњом у криминалистичкој истрази која ће одговарати „принципима интернационалног права” и 6, да се учешће аустроугарских службеника у истрази „не може усвојити јер би то била повреда Устава и Закона о криминалној процедури, али је спремна предати и ово на решавање Међународном суду правде и великим силама”. Беч је одмах по добијању одговора прекинуо дипломатске односе са Србијом. Три дана касније, 28. јула 1914. године, објављује рат Србији. Истовремено, Беч налаже свом амбасадору у Лондону да домаћине убеди да је одговор Србије неискрен, јер Београд неће сарађивати на истрази, и срачунат да „придобије европско јавно мњење”. Andrej Mitrović, *Prodor na Balkan, Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908-1918*, Nolit, Beograd, 1981, str. 20.

да организује, наоружа и обучи војску која је изнела ратна напрезања у балканским ратовима и Првом светском рату. Непрестано је указивао на непредвидљивост ратних дејстава и неопходност самоиницијативе нижег командног кадра. Посебну пажњу посвећивао је обуци и селекцији највиших командних кадрова, истичући потребу да највише старешине буду најбољих способности и захтевао да и Генералштаб буде на достојном нивоу. Још од самог почетка у српском војнообразовном систему генералштабни официри представљали су елиту српске војске, будући да се до тог нивоа стизало изузетно тешко. Највећа заслуга Радомира Путника била је функционално зближавање Генералштаба и трупе. У делокругу рада генералштабних официра била је улога стручног, помоћног органа команданата обласних команди и оперативних јединица. Због тога је, како у балканским ратовима, тако и у Првом светском рату, у раду између виших команданата и њихових начелника штабова владала хармонија, што је било од највећег значаја за успешно вођење операција. У овом периоду коначно је изграђена и српска војна доктрина на темељима које је раније поставио генерал Димитрије Цинцар-Марковић. Свој коначан формални израз добила је у Ратној служби из 1911. године, која је била заснована на начелима покретног рата по угледу на немачку војну доктрину, док је за њено формирање у овом облику пресудну улогу такође имао генерал Путник.⁶⁸

У српској теорији ратне вештине тога доба преовладало је напредно мишљење о повезаности државе, односно политике и рата. Прихватало се да променљиви политички циљеви и околности увек могу да модификују стратегију, али да командант мора бити слободан у стварном управљању ратном операцијом. Усвојено је Молткеово гледиште да догматско настојање да се спроведе план операција по сваку цену представља смртни грех. Стога је пажња посвећивана охрабривању самоиницијативе код виших и нижих команданата. Основу тог приступа чинио је став да заповест треба да садржи оно што командант не може да учини сам и ништа више. На тај начин није се желео парализати дух војске или осакатити спонтаност акције и реакције потчињених команданата. У српској Ратној служби у руковођење војском је управо због тога, поред заповести, уведена и директива која је остављала могућност за више флексибилности у извршењу задатака.⁶⁹

Велики рат затекао је Србију неспремну. Наоружање и опрема су истрошени у претходним ратовима и нису се могли обновити. Недостајало је пушака, митраљеца, топова. Оружје заплењено од Турака и Бугара отежало је снабдевање муницијом. Највише се оскудевало у униформама, логорској опреми и артиљеријској муницији. Србија је успела да мобилише укупно 26 пукова I позива (од чега шест прекобројних), 15 пукова II позива и 60 батаљона III позива. И поред свих недостатака, српска војска је превазилазила свог нападача националном кохезијом, свешћу, моралом, ратним искуством, увежбаности трупа и штабова и самопоуздањем израслим из победа у балканским ратовима.⁷⁰

И поред свих недаћа, српска војска је успела да одолева Аустро-угарској армији током 1914. и 1915. године. Током ратног сукоба извојевала је прву савезничку по-

⁶⁸ Далибор Денда, исто, стр. 120-136.

⁶⁹ Исто, стр. 147-160.

⁷⁰ Исто.

беду у Великом рату, поразивши војску моћне царевине у Церској (август) и Колубарској операцији (новембар/децембар) 1914. године. Након што се у ратни сукоб укључила и моћна Немачка и Бугарска, 1915. године, српска војска је била принуђена да се повуче на простор Косова и Метохије, а затим даље преко Црне Горе и Албаније. Након великих губитака и искушења, војска, краљ и Влада се транспортују савезничким бродовима на Крф и север Африке, где се опорављају и пренаоружавају француском опремом и наоружањем.⁷¹

Солунски фронт се формира, након неуспешне Галипољске операције, од француских, британских и српских војних формација, као помоћни фронт у савезничким настојањима да ослабе Централне силе. На Солунском фронту српска војска се одлично показала у време изненадног бугарског напада у августу и савезничке офанзиве која је почела у септембру 1916. године, одневши победу у Горничевској бици и заузевши Кајмакчалан (кота 2525). Као последњи чин ове савезничке офанзиве, у којој је српска војска одиграла најзначајнију улогу, заузет је Битољ, чиме је ослобођен један део српске државне територије. Због великих губитака од 32.551 официра, подофицира и војника избачених из строја, које је у тим операцијама српска војска претрпела, извршена је њена поновна реорганизација. У марту 1917. године, када се у строју налазило око 94.000 војника, укинута је 3. армија и скраћен фронт српске војске.⁷²

Свакако најзначајнији догађај у историји ратовања на Солунском фронту представља офанзива до које је дошло 15. септембра 1918. године. Након артиљеријске припреме, која је започела 14. септембра 1918. године, наредног дана на сектору 2. српске армије, под командом војводе Степе Степановића, српске и француске трупе извршиле су пробој Солунског фронта. Енергично гоњена од српских армија и савезничких снага, које се нису обазирале на могуће последице, бугарска војска била је принуђена на капитулацију 29. септембра. Избацивањем Бугарске из рата и судбина отпора Централних сила била је решена, пошто Немачка и Аустроугарска нису располагале трупама како би затвориле брешу која је настала на Јужном фронту.⁷³

Србија је била ослобођена. Јединице српске војске почеле су прелазити у Срем већ првих дана новембра, а затим су наступале до Руме и Вуковара. Одатле је 14. новембра један батаљон, по жељи Народног вијећа из Загреба, послат у Ријеку. У Загребу их је дочекала маса света, што се данас релативизира. Ипак, постојао је безбедносни вакуум на просторима данашње Хрватске, Словеније и БиХ, као и претње од суседа, посебно Италије и албанског фактора.⁷⁴

Мора се рећи да Србија Нишком декларацијом о ратним циљевима из 1914. године није представила само територијално одређење аспирација Алпа, већ је настојала и да утиче на словенске припаднике аустроугарске војске који су углавном били ангажовани на Балканском ратишту. Политичко руководство, на челу са искушним Пашићем, настојало је да искористи све расположиве ресурсе за одбрану др-

⁷¹ Исто.

⁷² Далибор Денда, исто, стр. 180-189.

⁷³ Исто.

⁷⁴ Детаљније видети: Миле Бјелајац, *Дипломатија и војска – Србија и Југославија 1901-1999*, Медија центар Одбрана, Београд, 2010, стр. 94-162.

жаве. Треба нагласити да је с тим у вези постојала општа сагласност, како између великих политичких противника, тако и у свим друштвеним слојевима. Такво заједништво је мало пута забележено у српској историји и, сплетом међународних околности, било је награђено стварањем државе у којој ће Срби живети у једној држави.

Српска стратешка култура у држави Јужних Словена

Војска Краљевине СХС формирани је у периоду 1918–1921. године. Основу за њену изградњу чинила је војска Краљевине Србије (око 145.000 људи) и тзв. трупе Народног вијећа (од око 15.000 бораца). Ова војска, с обзиром на то да ју је чинило око 3.500 официра српске, око 2.500 официра Аустроугарске и око 500 официра црногорске војске, с правом се називала војском помирења. Због великих губитака у ратовима у српском официрском кадру био је висок проценат оних који су промовисани из трупе, без завршене Војне академије, насупрот школованим аустроугарским официрима. Утицај и бројност ових официра био је толики да је британски војни изасланик, још 1935. године, оценио да су југословенски официри нешколовани и, мада су били сасвим у стању да обучавају војнике руковању оружјем и егзерциру, били су потпуно немаштовити као вође тактичких јединица.⁷⁵

У овом периоду долази и до промена у југословенској војној доктрини. Напушта се стари српски образац заснован на самоиницијативи и идеји маневарског рата и усваја се „модернији“ француски приступ. Разлози за то били су понајвише политичке природе, јер је Краљевина Југославија видела Француску као противтежу италијанским аспирацијама и најјачу континенталну силу у Европи. Постојао је још један разлог, а реч је о већ поменутом недостатку школованог српског кадра за самостално руковођење маневром, док се бивши аустроугарски официри нису ни школовали за самоиницијативно деловање. На то је највише утицала политика са врха власти која се, за разлику од претходног периода, директно и отворено мешала и у војнострукна питања и кадрирање. Тако је краљевска војска прихватила доктрину поражене војске, напустивши доктрину која је била победничка у три претходна рата. То се догађа када се ставови професионалаца подреде политичким циљевима, који су често краткорочни и непоуздани. Наоружање и војна опрема су, такође због политичких разлога, најчешће узимани од Француске и Чехословачке.⁷⁶

Оваквом стању у Војсци Краљевине СХС/Југославије треба додати и константна трвења официрског кора из бивше аустроугарске и српске војске, који су све чешће добијали и политичке, односно националистичке конотације. Све је то довело

⁷⁵ Процент таквих кретао се међу официрима примљеним из српске војске од 11,8%, када су у питању пуковници, 29% када говоримо о потпуковницима, 54,3% о мајорима до чак 83,27% међу капетанима I класе. Истовремено, 15% бивших аустроугарских виших официра са завршеном Војном академијом стајало је 65% српских, док је највећи број њих (61,7%) изашао из Кадетске школе. Ратну академију, еквивалент српској Вишој школи ВА, завршило је 11% виших бивших аустроугарских официра, док је проценат међу српским кадровима досегао до 26,7%. Факултет је имало 15,5% аустроугарских наспрам 6% српских виших официра, што опет сведочи о томе да су радије примани официри струка из бивше црно-жуте војске, које бивши српски кадрови нису могли попунити. Далибор Денда, *Шлем и шајкача – Војни фактор у југословенско-немачким односима (1918 – 1941)*, Матица српска, Нови Сад, стр. 91.

⁷⁶ Далибор Денда, исто, стр. 102-116.

до неспремности за Априлски рат, који је изгубљен у кратком року, чиме је српска ратничка репутација доведена у питање политизацијом војне организације, лошим односом према вођењу професионалног војног кадра, недовољном кохезијом друштва у целини и неадекватним стратегијско-доктринарним решењима.

Сви недостаци друштва у првој Југославији резултирали су не само окупацијом и распарчавањем територије, већ и грађанским ратом који је посебно погодио српски национални корпус, који се поделио на партизанае и четнике.⁷⁷ Тај сукоб је обележио другу половину XX века, а у неким сегментима траје и данас. И Југословенска народна армија (ЈНА), као и војска претходне државе, била је својеврсна заложница политичких односа унутар државне структуре. Тако је у кадровском смислу поштован „национални кључ“ за постављења на високе функције у систему одбране.⁷⁸ Истини за вољу, унутар националног корпуса потенцијални кандидати су се „мерили професионалним аршинима“, што најчешће није био случај у претходној војсци.

И у ЈНА је постојала јако изражена политизација војне организације у складу са комунистичком идеологијом, али су се знала и признавала „правила игре“ за оне који су стремили високим позицијама у систему одбране и од њих се није одступало. Апсолутна оданост официјерског кадра ЈНА председнику Титу и Комунистичкој партији није се доводила у питање, мада је више пута био у озбиљним искушењима, што је Броз знао да превазиђе комбинацијом стаљинистичких и догматских метода, које су укључивале и Голи оток, политичке школе и системско тлачење оних који су се усудили да критички мисле и делују. Криза са комунистичким лагером, 1948–1952. године, може се сматрати прекретницом у идеолошком смислу, јер Тито од „комунистичко-стаљинистичког јастреба“ постаје отворенији за Запад и кроз Балкански пакт доводи СФРЈ у „предворје“ НАТО-а. Будући да се једнопартијски социјализам никако није уклапао у идеолошку матрицу НАТО-а, Тито је сачекао да се споразум о војној помоћи Запада приведе крају и окренуо се спољнополитичкој алтернативи – стварању Покрета несврстаности.

Официри ЈНА су се школовали и у САД и у СССР-у, изузев у кризним периодима, који су периодично обележавали међусобне односе. Тако је ЈНА била у прилици да прати савремена стратегијско-доктринарна достигнућа великих сила, као и њихово наоружање и војну опрему. Настојала је да самостално обезбеди наоружање и војну опрему, што је развојем Покрета несврстаности постао не само извозни потенцијал већ и прворазредно спољнополитичко средство СФРЈ.

Овенчан славом победника у Другом светском рату, као и раније краљ Александар Карађорђевић, Јосип Броз Тито развио је специфичан политички систем. Преко Маршалата лично је владао значајнијим процесима у земљи.⁷⁹ Ова институција је укинута после његове смрти, чиме је суштински обезглављено јединствено руковођење кључним процесима у држави и олакшан пут сецесионизму.

⁷⁷ Детаљније видети: Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939 – 1945*, VIZ, Beograd, 1992; Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, I-II, Narodna knjiga, Delo, Pobjeda, Beograd, Ljubljana, Titograd, 1982; Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS 1918-1921*, Narodna knjiga, Beograd, 1988; Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922-1935*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1994; Mile Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom*, Udruženje za društvenu istoriju, Beograd, 1999; Mile Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2004.

⁷⁸ Drago Nikolić, *Razvoj OS SFRJ 1945-1985, Kadrovi i kadrovska politika*, VINC, Beograd, 1989.

⁷⁹ Детаљније видети: Milan V. Terzić, *Titova vještina vladanja: Maršal i Maršalat 1943-1953*, Podgorica, 2005.

Чињеница је да се руководство СФРЈ суштински водило максимумом „слаба Србија – јака Југославија”, којом се комунистички лидери из редова српске националности нису супротстављали. Тако је једино Република Србија имала две аутономне покрајине, док Хрватска, примера ради, није подељена на Далмацију која је имала много историјских и културних специфичности у односу на њен континентални део. У другој Југославији су Македонци добили „државност”, а касније и Босна и Херцеговина, где су комунисти „преименовањем вероисповести формирали нацију”.

Таква Југославија је у својој идеолошкој матрици тврдила да је национално питање у СФРЈ решено. Међутим, распала се управо по „националним шавовима” које су комунистички лидери успоставили као „административне”. Колико је национално питање решавано једнопартијским/једноумним системом најбоље говори чињеница да су први вишепартијски избори резултирали порастом национализма у свим републикама. Будући да није било воље, нити снаге да се постигне компромис, држава је клизила у кризу.⁸⁰ Томе јесте допринео спољни фактор, али тек пошто су се јасно испољиле дивергентне визије републичких лидера о будућности заједничке државе.

Српска политичка (комунистичка) елита била је задовољна животом „свих Срба у једној држави” и према предатној матрици била спремна на уступке на унутрашње-политичком плану. Први пут када је подигла глас у заштиту интереса Срба на Косову и Метохији и уставних промена везаних за Устав из 1974. године, отворена је пандорина кутија национализма и сепаратизма других народа у СФРЈ.⁸¹ Истовремено, Срби и Србија су од Запада обележени као ретроградни и комунистички опредељени хегемони који држе у покорности остале народе у Југославији.

То је била, и још увек је, матрица којом Запад доживљава југословенску кризу. У том дискурсу се скоро три деценије реализују психолошке операције против Србије и српских националних интереса у региону које су подржане и употребом војне силе. Истина је да тадашња српска политичка елита није разумела значај пада Берлинског зида и природу међународних односа који ће се успоставити након распада Варшавског уговора и СССР-а.⁸² Ми и данас трпимо последице лоших одлука, не само тадашњих лидера, већ и оних који су владали после Првог светског рата. Југословенска народна армија била је мултиетничка војска коју је формирала Комунистичка партија, па је њеним нестанком нестала и основна потка кохезије и јединства.⁸³ Јасно је да таква организација, иако професионална и респектабилна сила, није била адекватан инструмент за очување и/или наметање мира.

⁸⁰ Социолози тврде да је крах протеста 1968. године и задржавање ратних комунистичких лидера на власти био узрок неспремности (истрошености) владајућег политичког естаблишмента почетком 90-тих.

⁸¹ Албанци на Космету су 1968. године масовним протестима тражили статус републике, као и Хрвати који су током маспока 1971. године изражавали сепаратистичке амбиције, али је тим народима то, на неки начин, било дозвољено за разлику од Срба. Тако се и коначно потврдила већ наведена максима, овога пута у у следећој форми: „Без слабе Србије и нема Југославије”.

⁸² Детаљније видети: Veljko Blagojevic, „Psychological Operation in Low Intensity Conflict – Case Study Kosovo and Metohija”, in Nebojsa Vukovic (ed.) *David vs. Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications*, Institute of International Politics and Economics and Faculty for Security Studies, Belgrade, 2019, pp. 365-385.

⁸³ Иако често оптуживана да је инструментализована од српског руководства, ЈНА је остала доследна идеологији која ју је створила.

Укратко, пројекат стварања Југославије највише је крвљу платио српски народ, као и цену њеног распада. То јасно указује на неопходност ревизије стратешке културе Срба, неопходност отклона од такве идеологије и повратку на вредности и поставке које је имала Краљевина Србија. Наследник ЈНА који је, уместо комунизма, своју моралну базу заснивао на основама српског патриотизма јесте Војска Југославије. Она је своју професионалност и ефикасност доказала током операције НАТО-а „Здružена сила” 1999. године, када је у изузетно неповољним међународним околностима и односу снага, посебно у техничко-технолошком смислу, успела да заустави копнену агресију на Космету.

Закључак: савремена стратешка култура Србије

Октобарске промене донеле су нови дисконтинуитет у погледу стратешке културе, али нису понудиле нове вредности и образац друштвеног понашања. Стратешка култура заснивала се на негацији „Милошевићевог режима”, укључујући и својеврсно игнорисање ратних дешавања из 90-тих. Поред тога, треба се присетити и тадашње флоскуле која се односила на тзв. демилитаризацију Министарства одбране. То је било погубно за српску војну традицију која представља основ идентитета сваке војске. Термин традиција (од латинског *traditio* – предање) има значење трајно усвојеног социјалног искуства у облику навика, норми понашања, обичаја и идеја које се преносе са генерације на генерацију.⁸⁴ Надаље, теза да је реформа система одбране немогућа изнутра и да је неопходно да се њоме баве искључио политичке структуре, довела је до дисконтинуитета у поштовању професионалних стандарда војне струке, од каријерног вођења кадра, преко односа према наоружању и војној опреми, до вредновања ратничких традиција, националне историје, симбола и вредности.

Будући да традиција представља важан инструмент у школовању и обуци припадника војске и доприноси њиховој идентификацији са циљевима и улогом војске у друштву, изградњи морала и патриотизма код њених припадника, као и свакодневног живота јединица и команди, не треба посебно наглашавати колико је погубан дисконтинуитет у наведеној области, не само по спремност система одбране за реализацију уставних надлежности, већ и читавог друштва.

Чињеница је да садашња војнотериторијална подела и формација постојећих јединица Војске Србије није утемељена на традицији, већ је прилично безлично обележена бројним ознакама, као да не постоји традиција на коју би се ослањали. У време Краљевине Србије и Југославије главне јединице, као носиоци традиције, били су пукови и дивизије, а данас су то батаљони и бригаде. Свесни смо да се формација војске не може заснивати само на традицији и да она, у највећој мери, зависи од развоја технике, тактике и захтева које политичко руководство поставља пред оружане снаге, али би, свакако, требало водити рачуна и о ефекту које би могао да има на морал њених садашњих припадника, те покушати да се постојеће јединице кроз спомен-собе и обележавање традиција повежу са својим славним претходницима и у називима. На том плану систем одбране је предузео одређене позитивне кораке.

⁸⁴ Далибор Денда, Одбрана, број 325, 01. јул 2019, стр 12-13.

До још једног кључног дисконтинуитета у националној стратешкој култури дошло је 2007. године, када је Скупштина усвојила Резолуцију која проглашава војну неутралност. Не желећи да се вредносно одређујемо према војној неутралности, која, узгред буди речено, има позитивне ефекте у мултинационалном и поларизованом друштву, треба истаћи да неутрализам нема традицију у српском друштву.⁸⁵ Изузетак је можда „изнуђена“ неутралност у односу на Кримски рат. Будући да се војна неутралност континуирано спроводи до данас, још увек није дефинисан њен садржај у стратегијским документима, а још мање су разрађене њене импликације на одбрану и безбедност. Да ствар буде још компликованија, 2011. године се „замрзава“ законска обавеза служења војног рока. Уздржавање од склапања војних савеза наводи Србију да се окрене националним ресурсима у домену одбране. То се континуирано реализује у сфери изградње наменске индустрије, која се пројектује за опремање наоружањем и војном опремом Војске Србије, али је у области попуне људством неопходним за функционисање предвиђеног модела тоталне одбране настао проблем попуне резервним саставом. Овај проблем ће у будућности бити све већи, што се парадоксално догађа народу који, као што смо видели, има веома дугу и благородну традицију професионално уређене народне војске.

На овим примерима јасно се уочава погубност уплитања политике у војну струку, која се увек крајње негативно одражава по националне интересе. Пример Краљевине Југославије требало би да буде крајње упозоравајући. Правила понашања и надлежности политичких структура и војне струке успостављена су још од доба Клаузевица и треба да се поштују. Политика одређује циљеве, нормативне и финансијске услове за развој оружаних снага, а оне операционализују и реализују надлежности и функције у складу са правилима војне струке. Наравно, војна струка своју делатност реализује уз координацију и надзор политичких структура.

Пример владавине краља Милана Обреновића и друштвене кохезије у погледу изградње војске иде у прилог чињеници да Србија има потенцијал да то и оствари. Тековина дела краља Милана послужила је Карађорђевићима да са тако организованом и опремљеном војском извојује велике победе пре једног века, што је за историју једног народа изузетно кратак период. Србија то може и треба да ради, јер смо сведоци да се стање међународне безбедности вртоглаво усложњава, са све неизвеснијим исходом по националну безбедност. Недавно приказани документарни филмови о нашим херојима са Кошара и Паштрика, као и реакције читавог друштва, представљају добар путоказ за наш развој. У крајњем, за то је наша генерација одговорна не само прецима, већ и будућим нараштајима.

Литература

- [1] Антић Чедомир, *Српска историја*, Вукотић медија, Београд, 2013.
 [2] Bjelajac Mile, *Vojska Kraljevine SHS 1918-1921*, Narodna knjiga, Beograd, 1988.
 [3] Bjelajac Mile, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922-1935*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1994.

⁸⁵ Војну неутралност не треба поистовећивати са улогом СФРЈ у Покрету несврстаности, који је пропагирао неспремност за прикључење тадашњим хладноратовским блоковским савезима. Детаљније видети: Veljko Blagojević, „Potencijal politike neutralnosti Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima“, Zbornik radova *Uticaј vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2016.

- [4] Bjelajac Mile, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom*, Udruženje za društvenu istoriju, Beograd, 1999.
- [5] Bjelajac Mile, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2004.
- [6] Baylis John and Smith Steve, *The Globalization and World Politics*, Oxford University Press, New York, 2008.
- [7] Blagojević Veljko, „Psychological Operation in Low Intensity Conflict – Case Study Kosovo and Metohija”, in Nebojsa Vukovic (ed.) *David vs. Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications*, Institute of International Politics and Economics and Faculty for Security Studies, Belgrade, 2019.
- [8] Blagojević Veljko, „Potencijal politike neutralnosti Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima”, Zbornik radova *Uticao vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2016.
- [9] Благојевић Вељко и Стојановић Станислав, „Зашто рат а не међународна конференција 1914. године”, *Војно дело*, 3/2014.
- [10] Бошковић Мило, *Кривично право*, Факултет за правне и пословне студије и Прометеј, Нови Сад, 2009.
- [11] Gray Colin S., „Comparative Strategic Culture, *Parameters*”, *Journal of the US Army War College*. XIV, (1984).
- [12] Далибор Денда, „Српска војска 1804–1818”, у *Спомен-собе огледало историје и традиције 1804–1918*, Медија центар Одбрана, Београд, 2018.
- [13] Денда Далибор, Часопис Одбрана, број 325, 01. јул 2019.
- [14] Денда Далибор, *Шлем и шајкача – Војни фактор у југословенско-немачким односима (1918–1941)*, Матица српска, Нови Сад, стр. 91.
- [15] Desnica Gojko, „Војна реформа и устаничкој Србији 1808. Године”, *Војноисторијски гласник*, 1/1970.
- [16] Деретић Наташа, *Национална историја државе и права*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2008.
- [17] Ђорђевић Живота, *Српска народна војска 1861–1864*, Народна књига, Београд, 1984.
- [18] Јанковић Драгослав и Мирковић Мирко, *Државноправна историје Југославије*, Научна књига, Београд, 1987.
- [19] Јеротијевић Зоран, *Историја државе и права*, Ласер, Краљево, 2010.
- [20] Јовановић Слободан, *Политичке и правне расправе*, Геца Кон, Београд, 1908.
- [21] Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића – Књига друга*, Геца Кон, Београд, 1934.
- [22] Kisovec Mirko, *Diplomatski predstavnici*, Beograd, 1939.
- [23] Nikolić Drago, *Razvoj OS SFRJ 1945–1985, Kadrovi i kadrovska politika*, VINC, Beograd, 1989.
- [24] Марковић Радослав, *Војска и наоружање Србије Кнеза Милоша*, Издавачка установа Српске академије наука, Београд, 1957.
- [25] Mitrović Andrej, *Prodor na Balkan, Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908-1918*, Nolit, Beograd, 1981.
- [26] Милићевић Ђ. Милан, *Кнежевина Србија*, Књига прва, Државна штампарија, Београд, 1876.
- [27] Љушић Радош, *Историја српске државности*, Књига II, Србија и Црна Гора – нововековне српске државе, Библиотека Матице српске, 2001, Нови Сад.
- [28] Пејчић Јован, *Заветни чин – Милан Ракић на Косову 1905-1912*, Службени гласник, Београд, 2013.

- [29] Petranović Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939 – 1945*, VIZ, Beograd, 1992.
- [30] Попов Чедомир, *Међународни положај, спољна политика и дипломатија Србије 1804-1878*, у Попов Чедомир, Живојиновић Драгољуб и Марковић Слободан, *Два века модерне српске дипломатије*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2013.
- [31] Потемкин В. П., *Историја дипломатије, Свеска друга – дипломатија новог доба 1872-1919*.
- [32] Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1949.
- [33] Pršić Miloje, „Kadrovi Srpske vojske od Prvog srpskog ustanka do izbijanja i u vreme Istočne krize”, *Vojnoistorijski glasnik*, 2-3/1997.
- [34] Ракочевић Новица, *Ратни планови Србије против Турске од војда Карађорђа до краља Петра*, Штампарија „Давидовић”, Београд, 1933.
- [35] Распоповић Радослав, *Дипломатија Цене Горе 1711-1918*, Историјски институт Црне Горе и НИЦ Војска, Подгорица–Београд, 1996.
- [36] Ратковић-Костић Славица, *Европеизација српске војске 1878-1903*, Војноисторијски институт, Београд, 2007.
- [37] Секулић Милоје, „Битка на Мишару”, *Војноисторијски гласник*, 1/1951.
- [38] Станојевић Саша, „Утицај Италијанско-турског рата на прилике у Србији у извештајима руског посланика у Београду н. г. Хартвига”, *Зборник радова филозофског факултета Приштинског универзитета* 2/2013.
- [39] Стојанчевић Владимир и други: *Историја српског народа*, Пета књига, Први том, од Првог српског устанка до Берлинског конгреса 1804-1878, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.
- [40] Stojković Momir, *Istorija diplomatije – izbor tekstova*, Centar za međunarodne studije, PFN, Beograd, 1984.
- [41] Стевановић Новица: *Ратна лукавства Српске војске 1804–1815*, НИЦ Војска, Београд, 2002.
- [42] Татић Урош, „Иполит Молден у Србији, први боравак (1853-1855)”, *Војно-историјски гласник*, 1/2013.
- [43] Terzić Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, I-II, Narodna knjiga, Delo, Pobjeda, Beograd, Ljubljana, Titograd, 1982.
- [44] Томас Петар, *Ratovi i armije XIX veka*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968.
- [45] Чубриловић Васа, *Одабрани историјски радови*, Народна књига, Београд, 1983.
- [46] Шаркић Срђан, *Зачеци правне државе у устаничкој Србији*, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону”, Источно Сарајево, 2014.